

УДК: 327+342.34 (477)

Руслан Демчишак

Національний університет «Львівська політехніка»

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТІЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ XX ст.: ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТИРИ

© Демчишак Р., 2013

Досліджено зовнішньополітичні пріоритети у процесі боротьби за національне визволення та вектори зовнішньої політики майбутньої Української держави в концепціях, публіцистиці, програмних документах української організованої націонал-демократії Західної України міжвоєнного періоду XX ст. Визначено місце СРСР, Польщі, країн Західної Європи у зовнішньополітичних орієнтаціях націонал-демократів.

Ключові слова: національна демократія, зовнішня політика, Західна Україна, СРСР, Польща.

UKRAINIAN NATIONAL DEMOCRACY OF WESTERN UKRAINE DURING THE 20th CENTURY INTERWAR PERIOD: FOREIGN-POLICY REFERENCE-POINTS

© Demchyshak R., 2013

This paper seeks to address the following issues: foreign-policy priorities in the process of fight for national liberation and vectors of foreign policy of the future Ukrainian state in concepts, publicism, position papers of Ukrainian organized national democracy of Western Ukraine during the 20th century interwar period. The paper also considers the location of the USSR, Poland, countries of Western Europe in the foreign-policy orientations of national democracy.

Key words: national democracy, foreign policy, Western Ukraine, USSR, Poland.

Дослідження вітчизняної політичної думки і практики політичної організації набуває важливого значення у наш час у плані оптимального використання ідейно-теоретичних напрацювань і практичного досвіду минулого. У контексті становлення Української держави як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин актуальним виступає аналіз зовнішньополітичних орієнтирів найвпливовішого з організованих ідейно-політичних напрямів Західної України міжвоєнного періоду XX ст. – української націонал-демократії.

Характер радянсько-польських відносин міжвоєнного періоду у контексті українського питання досліджувався М. Гетьманчуком [1], державно-правова думка Західної України була предметом дослідження Т. Ходак [10], окремі складові діяльності організованої націонал-демократії досліджені у багатьох історичних розвідках Ю. Сливки [5], І. Соляра [6], І. Федика [9]. Однак перелічені праці не містять політологічного аналізу концепцій, публіцистики і програмних документів української організованої націонал-демократії, як і інших ідейно-політичних напрямів Західної України на предмет зовнішньополітичних пріоритетів. Цей аспект проблеми у конкретному формулюванні досліджується вперше.

Мета роботи – прослідкувати динаміку та чинники визначення зовнішньополітичних пріоритетів у концепціях та практичній діяльності української організованої націонал-демократії Західної України міжвоєнного періоду XX ст.

У міжвоєнний період XX ст. українські землі виявилися розчленованими, опинившись у складі СРСР, Польщі, Румунії і Чехословаччини. У II Речі Посполитій, до складу якої входила найбільша після радянської України частина українських земель, українці були найчисельнішою

національною меншиною, становлячи 14 % від усіх громадян. Незважаючи на несприятливі умови, українці у Польській державі розбудували організоване громадсько-політичне життя, створили мережу політичних партій, залишаючись активними учасниками внутрішньої і зовнішньої політики Польщі та навіть частково суб'єктом міжнародних відносин.

Українська суспільно-політична думка Західної України міжвоєнного періоду була представлена повним спектром ідеологічних течій: комунізмом, соціалізмом і соціал-демократією, націонал-демократією (лібералізмом), консерватизмом, націоналізмом. З організованих ідейно-політичних напрямів найпредставницьким і найвпливовішим залишався націонал-демократичний. Зважаючи на колоніальне становище українського народу, в концепціях, публіцистиці, програмних документах української організованої націонал-демократії Західної України важлива роль відводилася визначенню зовнішньополітичних пріоритетів у процесі боротьби за національне визволення та векторів зовнішньої політики майбутньої Української держави. Формуючи зовнішньополітичні орієнтири, націонал-демократи зважали на політику щодо українців Польщі та СРСР, а також на широкий діапазон міжнародної політики.

З прийняттям Радою послів Антанти ухвали про передачу Галичини Польській державі (14 березня 1923 р.) на умовах утворення автономії, в середовищі української національної демократії, організованою формою якої на той момент була Українська народна трудова партія (УНТП), не було єдності щодо підходів до вироблення зовнішньополітичних орієнтирів у контексті нової політичної ситуації. Група прихильників «реальної політики» в УНТП (В. Охримович, В. Бачинський, які гуртувалися довкола газети «Діло») декларувала автономістичний курс (передбачав примирення (принаймні тимчасове) з фактом інкорпорації Західної України II Річчю Посполитою та утворення національно-територіальної автономії Галичини у складі Польщі). Незалежна група УНТП (С. Голубович, О. Стефанович, С. Біляк, що об'єднувалися довкола газети «Слово») дотримувалася категоричної позиції невизнання польського панування на Західній Україні, вважаючи, що українські політики не повинні відмовлятися від гасла державної незалежності навіть тимчасово з тактичних міркувань. При цьому орієнтиром проголошувалася Радянська Україна. Цей підхід солідаризувався із концепцією боротьби з польськими окупантами, якої дотримувався еміграційний уряд ЗУНР Є. Петрушевича. Третя група політиків УНТП (Д. Донцов, Д. Паліїв, О. Луцький гуртувалися навколо журналу «Заграда») виступала проти визнання міжнародних актів, що узаконювали польську окупацію Західної України, відкидаючи водночас орієнтацію на Радянську Україну. Проголошувалося гасло боротьби за незалежність України з розрахунком лише на власні сили [9, с. 9].

Певної консолідації поглядів української національної демократії було досягнуто в середині 1920-х рр. 11 липня 1925 р. у Львові відбувся об'єднавчий з'їзд українських політичних угруповань, на якому було створено найбільшу на Західній Україні політичну партію міжвоєнного періоду ХХ ст. – Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), яке стало рупором української організованої націонал-демократії. Політична платформа об'єднання програмною засадою проголошувала національну єдність усього українського народу, який «змагає до здобуття Соборної Незалежної Української Держави на всіх українських землях». 19–20 листопада 1926 р. відбувся другий з'їзд УНДО, на якому була прийнята програма партії. Для досягнення своєї мети – здобуття соборної самостійної Української держави на всіх етнічних землях – партія ставила завдання згармонізувати національну політику українського народу на усіх його територіях і в еміграції. Проголошувалося невизнання державно-правових актів, що суперечать суверенному праву українського народу на власну державність. Програмні гасла засвідчили різко опозиційне ставлення УНДО до польської адміністрації, яка трактувалася однозначно як окупаційна. «На західноукраїнських землях, – підкреслювалось у різних варіантах програми, – УНДО свої змагання здійснюватиме всіма доцільними засобами боротьби, в якій не допускається признання правноти чужого панування на цих землях» [8, с. 172]. УНДО закликала до боротьби проти окупаційного режиму усіма доцільними засобами, не допускаючи визнання суверенітету Польської держави на українській території.

Більшовицький режим в УРСР також визначався як окупаційний. Однак ставлення до радянської України було компромісним. Зокрема, вказувалося: «Хоча сучасний устрій Радянської

України не покривається з ідеологією УНДО, все ж уважаємо Радянську Україну етапом до Соборної Незалежної Української Держави, яка зреалізується під прапором свідомих мас усього українського народу» [6, с. 53; 11, арк. 1]. Більше того, зазначалось, що «...за ризьким кордоном на українських землях відбуваються в українській радянській державі великі національні здвиги. Там росте національна культура, кріпне національна сила, там назрівають тепер процеси, що скоріше чи пізніше віддадуть на Україні суверенні права всьому українському народові. Український нарід під Польщею орієнтується на ту національну силу і на ті національні успіхи, що ростуть над Дніпром» [11, арк. 5].

Попри згуртування навколо спільних програмних принципів в УНДО вирізнялося кілька політичних угруповань, які часто поборювали одне одного. Прихильники «реальної політики» (на чолі з В. Бачинським, що об'єднувалися навколо журналу «Політика») закликали до досягнення польсько-українського порозуміння на ґрунті вимог національно-територіальної автономії західноукраїнських земель у складі Польщі. Національно-радикальне крило УНДО, що гуртувалося довкола газети «Новий час» (його лідер Дмитро Паліїв, як уже зазначалось, був одночасно одним з активних діячів Української військової організації) дотримувалося позиції безкомпромісної боротьби за незалежність України на усіх етнічних територіях, рішуче засуджуючи як пропольську, так і прорадянську орієнтації. Радянофільська течія в УНДО йшла в руслі політики еміграційного уряду Є. Петрушевича (її прихильники, зокрема Лев Петрушевич і Гриць Микитей, видавали газету «Рада»). 15 травня 1927 р. на основі цього угруповання УНДО було утворено окрему політичну організацію – Українську партію праці (УПП) з чітко вираженою радянофільською платформою. Керівництво УНДО зосереджувалось у руках центристської групи середньої за віком генерації націонал-демократів на чолі з Дмитром Левицьким (очільник партії), яка стояла на соборницько-незалежницьких позиціях, відстоювала політику орієнтації на власні сили. Під впливом центрстів перебували основні друковані органи партії – газети «Діло» і «Свобода».

З початку 1930-х рр. політичний курс УНДО зазнає щоразу більшого «дрейфу» у напрямку «реальної політики», формуючи нову модель вирішення українського питання та її зовнішньополітичну складову. У середовищі національної демократії утверджується ідея боротьби за соборну незалежну Українську державу в результаті воєнного розгрому СРСР. За таких обставин Західна Україна мала своїм завданням стати форпостом боротьби проти більшовицького режиму, що, своєю чергою, вимагало нормалізації польсько-українських стосунків на засадах автономії Західної України у складі Польщі. Зміні зовнішньополітичних пріоритетів у процесі боротьби за національне визволення сприяли такі чинники: позиція щодо українського питання, а отже, політика щодо українців у Польщі та в СРСР, а також широкий діапазон міжнародної політики.

На відміну від польських націонал-демократів (ендеків), які реалізовували так звану «інкорпораційну концепцію» (передбачала поділ українських земель між Польщею і Росією (СРСР) та повну асиміляцію українців), режим «санатії», що встановився внаслідок державного перевороту, здійсненого Юзефом Пілсудським у травні 1926 р., пропагував так звану «федералістичну» концепцію (виникла у середовищі Польської партії соціалістичної), більш відомої у міжвоєнний період під назвою доктрини «польського прометеїзму».

Зовнішню політику II Речі Посполитої «прометеїсти» розглядали «через призму майбутнього конфлікту цивілізованого Заходу, до якого вони зараховували й Польщу з комуністичною Росією», наслідком якого стане розпад «багатонаціональної більшовицької імперії» [7, с. 148]. Передбачалося, що польський, український, білоруський та литовський народи повинні утворити федерацію, провідну роль в якій звичайно ж відіграватиме Польща. Суб'єктом цієї федерації має стати Велика Україна, що виникне внаслідок розпаду СРСР на теренах радянської України. Західноукраїнські землі, згідно з концепцією прометеїстів, залишалися невід'ємною складовою Польщі, і Велика Україна претендувати на них не могла. Усвідомлюючи значення Галичини для національно-визвольних процесів у Наддніпрянщині, пілсудчики добре розуміли, що галицькі українці можуть стати каталізатором руху за утворення Великої України, а отже, сприяти ослабленню та розвалу СРСР. А у разі військового конфлікту між Польщею у союзі із країнами Заходу та Радянським Союзом

галичани «будуть авангардом і потужною силою нового походу на Схід» [7, с. 152]. Заради досягнення цього прометеїсти готові були піти галицьким українцям на певні поступки (держава обіцяла відмовитися від політики колонізації, дискримінації українців в економічній і культурно-освітній сферах). Лояльності українського населення підсудчики сподівалися досягти також обіцянкою перетворити Західну Україну на «П'ємонт» – основу для національно-визвольних змагань у Наддніпрянщині.

«Федералістична» концепція, гнучкіша і толерантніша у ставленні до національних меншостей порівняно з «інкорпораційною», робила допустимою за певних умов можливість порозуміння між галицькими українцями та польським режимом «санациї» на ґрунті зовнішньополітичних пріоритетів. Трансформація УРСР у незалежну Українську державу розглядалася галичанами як основний етап боротьби за вирішення національного питання у всеукраїнському масштабі. Редактор газети «Діло» один з провідних діячів української націонал-демократії Іван Кедрин-Рудницький, у своїх мемуарах писав: «Центральною проблемою відносин у Західній Україні у 20–30-х рр. була таки всеукраїнська проблема, була таки проблема української державності над Дніпром, а не територіальна автономія Західної України» [3, с. 312]. Виникнення самостійної держави з центром у Києві неминуче призвело б до зміни статусу західноукраїнських земель. Окрім того, певні поступки з боку польського уряду в економічній та культурно-освітній сферах допомогли б українцям краще зберегти свою господарську самодостатність та національну ідентичність, забезпечили б умови для виховання молодого покоління галицьких українців у патріотичному дусі.

Восени 1930-го року польська влада провела супроти українського селянства каральні експедиції, які увійшли в історію під назвою «паціфікації» (умиротворення). Після того відбулися арешти лідерів УНДО з метою перешкодити передвиборній кампанії українських партій. (На листопад 1930 р. у країні було призначено вибори до сейму). На тлі антиукраїнської істерії влади з'являється серія публікацій у «Ділі», які вийшли друком між 21 листопада і 3 грудня 1930 р. під рубрикою «Українська Парламентська Репрезентація на порозі нових завдань». Автором усіх статей був І. Кедрин-Рудницький. У ключовій публікації під назвою «Засадничі речі» стверджувалося таке: «Українська Парламентська Репрезентація, як виразник всеукраїнської національно-політичної думки, мусить своїми виступами допомагати актуалізації визвольних змагань наших братів за Збручем. Що ж торкається Галицько-волинських земель, то українське населення цих земель мусить кріпшати культурно і економічно, щоби своїми інтелектуальними силами, а коли треба буде, то й кадрами своїх ідейних борців, наслідуючи світлий приклад Січових Стрільців, – допомагати будівництву української державності над Дніпром. Які будуть західні границі будучої української держави, це питання не сьогоднішнього дня: воно буде вирішене поміж будучим українським урядом, який засідатиме у Києві, та Польщею...» [2, 1930, 28 листопада; 3, с. 198]. Тенденція до переходу на позиції «реальної політики» яскраво прозвучала у рефераті, зачитаному на IV з'їзді УНДО (березень 1932 р.), провідним членом партії Василем Мудрим (пропонувалося висунути практичніші політичні домагання, зокрема, вимогу територіальної автономії етнічних українських земель у Польщі, як вимушений, але необхідний тактичний крок). Однак на з'їзді автономістичній позиції як наміру змиритися, принаймні тимчасово, із фактом польської окупації західноукраїнських земель, виникла сильна опозиція, в результаті його рішення були компромісними. У липні 1933 р. націонал-радикали на чолі з Д. Палієвим категорично незгодні з постулатами «реальної політики», залишають лави УНДО і створюють нову політичну партію – Фронт Національної Єдності (ця подія ознаменувала остаточний розкол між націонал-демократією і націоналізмом).

На початку 1930-х рр. докорінно змінюється характер політичного режиму в СРСР та його політика щодо українців. Встановлення культу особи Й. Сталіна, згортання «українізації», тотальний наступ на українську культуру, масові репресії, примусова колективізація в УРСР викликають різко негативну реакцію в Західній Україні. Штучний голодомор 1932–1933 рр. остаточно поховав радянофільські орієнтації серед західноукраїнської громадськості. Антиукраїнський терор в Наддніпрянщині вимагав від галичан перейняти на себе відповідальність за долю усього українства та підштовхував їх до пошуку шляхів порозуміння з поляками на антирадянському ґрунті.

Зовнішньополітичні орієнтири української націонал-демократії Західної України не обмежувалися віссю СРСР – П Річ Посполита, а залежали також від широкого діапазону міжнародної політики, зокрема, від польсько-німецьких відносин. У разі конфлікту між країнами Заходу та СРСР (ймовірність якого оцінювалася на той час як висока), міркували ідеологи УНДО, українське питання буде поставлене на порядок денний європейської політики, а у разі ж поразки і розпаду СРСР – постане реальна можливість для створення Української держави. Одним з найімовірніших потенційних суперників СРСР була Німеччина. Окрім того, Німеччина з-поміж країн Заходу найбільше була зацікавлена у ревізії Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин, саме тієї системи договорів, що закріпила і санкціонувала колоніальне становище українського народу у повоєнній Європі. Тією обставиною і можемо пояснити пронимецьку орієнтацію багатьох українських політичних партій міжвоєнного періоду (без огляду на тип політичного режиму у Німеччині). Укладення 26 січня 1934 р. польсько-німецького договору «про мирне вирішення суперечок» [13, s. 283; 1, с. 290], який, як писало «Діло», «далеко виходить за межі зацікавленості двох сусідніх держав, а може впливати на розвиток подій в найширшій міжнародній шкалі» [1934, 31 січня], означало, по суті, що у разі конфлікту з СРСР Польща буде на боці Заходу, зокрема Німеччини. При цьому Польща мала договір про ненапад з СРСР, укладений у 1932 р. і продовжений у 1934 р. (політика балансування між СРСР і Німеччиною розглядалася у Польщі як велике досягнення її керівництва). Насправді ж зовнішньополітичній доктрині «санаційного» режиму (доктрині «прометеїзму») відповідала прозахідна та антирадянська політика, тому бути на боці Заходу означало автоматично бути на боці Польщі.

Остаточному переходові УНДО на позиції «реальної політики» сприяла ліквідація демократичного парламентського устрою в Польщі (нова конституція і нове виборче законодавство 1935 р), що звела нанівець можливість ефективної легальної опозиції (політичний результат у нових умовах могли дати лише провладна політика або нелегальна боротьба). 5 лютого 1935 р. Д. Левицький з трибуни Польського сейму закликав «довести до польсько-українського замирення за ціну створення на західноукраїнських землях П'ємонту для потреб усього українства» [2, 1935, 8 лютого], тобто основи для визвольних змагань Наддніпрянщини. Українські націонал-демократи започаткували політику «нормалізації» українсько-польських стосунків на засадах автономії Західної України у складі Польщі та спільних зовнішньополітичних пріоритетів. Нормалізаційний курс реалізовував новий голова партії – Василь Мудрий. У грудні 1936 р. заявила про своє існування внутріпартійна опозиція, до складу якої увійшло багато провідних членів УНДО: Дмитро Левицький (екс-голова партії), Кость Левицький (колишній керівник уряду ЗУНР), Іван Кедрин-Рудницький (головний редактор «Діла»), Володимир Кузьмович (посол сейму), Остап Луцький (сенатор) [2, 1936, 1 грудня], яка не поділяла «спосіб та методи» реалізації нормалізаційної політики. Українські послы неодноразово зверталися до міжнародних інституцій, польської влади з вимогою виконати власні міжнародні зобов'язання про надання національно-територіальної автономії українському народу у Польщі. V з'їзд УНДО (січень 1938 р.) суворо зобов'язав керівництво партії вимагати від влади надання автономії для українських етнічних територій у Польщі [2, 1938, 12 січня]. 9 грудня 1938 р. 15 українських послів внесли на розгляд сейму «Проект конституційного закону Галицько-Волинської землі», що передбачав надання територіальної автономії західноукраїнським землям у межах Станіславівського, Тернопільського, Волинського, більшої частини Львівського і Поліського, окремих повітів і гмін Люблінського, Білостоцького і Краківського воєводств [14]. Відхилення законопроекту ознаменувало кінець «нормалізаційної» політики та продемонструвало неможливість узгодження зовнішньополітичних пріоритетів української націонал-демократії та польської влади.

Зовнішньополітичні пріоритети української організованої націонал-демократії Західної України пройшли еволюцію від категоричної позиції невизнання польського панування на Західній Україні і частково радянофільських орієнтацій у 1920-х рр. до нормалізації українсько-польських стосунків на антирадянському ґрунті на засадах автономії Західної України у складі Польщі у 1930-х рр. Чинниками визначення зовнішньополітичних орієнтирів у концепціях і практичній діяль-

ності української націонал-демократії були: реакція на широкий діапазон міжнародної політики і конфігурацію міжнародних союзів; ставлення до українського питання і становище українського народу у Польщі та СРСР; характер політичних режимів Польщі та СРСР. Політична діяльність української націонал-демократії сприяла актуалізації українського питання на міжнародному рівні.

Українська політична думка Західної України міжвоєнного періоду ХХ ст. різних ідеологічних спрямувань потребує подальшого дослідження як на предмет зовнішньополітичних орієнтацій, так і іншої політологічної проблематики.

1. Гетьманчук М.П. Між Москвою і Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) / М.П. Гетьманчук. – Львів: Видавництво НУ «Львівська політехніка», 2008. – 432 с. 2. Діло. – Львів. – 1930–1938. 3. Кедрин І. Життя, події, люди. Спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью Йорк: Видавнича кооператива «Червоної калини», 1976. – 724 с. 4. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С.В. Кульчицький. – К.: Альтернатива, 1999. – 336 с. 5. Сливка Ю.Ю. Західна Україна у реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю.Ю. Сливка. – К.: Наук. думка, 1985. – 271 с. 6. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928) / І. Соляр. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1995. – 72 с. 7. Українська державність у ХХ ст.: історико-політичний аналіз / О. Дергачов, Є. Бистрицький, В. Реприццев та ін; за ред. О. Дергачова. – К.: Політична думка, 1996. – 448 с. 8. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: док. і матер. / упор. Т. Гунчак, І. Сольчаник – Т. 2. – [Б.м.]: Сучасність, 1983. – 426 с. 9. Федик І. УНДО, ОУН і ставлення до Польщі. / І. Федик. – Львів: ЛДУ, 1998. – 96 с. 10. Ходак Т.М. Державно-правова думка в Західній Україні (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01– теорія та історія держави і права / Т.М. Ходак. – К. 2008. – 19 с. 11. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАУЛ). – Ф.344. – Оп. 1.– Спр. 29. 12. Ajnenkiel A. Konstytucje Polski w rozwoju dzijowym 1791–1997 / A. Ajnenkiel. – Warszawa, 2001. – 534 s. 13. Kaczmarek R. Historia Polski (1914 – 1989) / R. Kaczmarek. – Warszawa, 2010. – 992 s. 14. Sprawy Narodowosciowy. – Warszawa. – 1939. – № 1–2.